

HUNYADI ZSOLT

A johanniták a középkori Magyarországon: az első évtizedek

Jelen dolgozatban röviden szeretném bemutatni készülő PhD-értekezésem egy részét, a johanniták magyarországi és magyar vonatkozású történetét a Rend megjelenésétől (1150 körül) a 13. század első negyedéig.

Ebben a témában az utolsó monografikus igénnyel készült feldolgozás Reiszig Ede kétkötetes munkája volt,¹ amely több mint hetven évvel ezelőtt látott napvilágot. Jóllehet eredményei több szempontból meghaladtak, az általa összegyűjtött okleveles anyag ma is jól használható. A téma újrafeldolgozását elsősorban az indokolja, hogy Reiszig – a téma korábbi s későbbi kutatóinak jelentős részével egyetemben – teljesen összemosta a johannitákra és az 1960-as évek végén felfedezett ispotályos kanonokrendre, a stefanitákra vonatkozó forrásokat.² A helyzetet tovább nehezíti, hogy Reiszig más rendek (pl. antoniták) tagjait, házait, valamint birtokait is „átkeresztelte” johannitának, illetve azonosítatlan „kereszteseket” előszeretettel tekintett johannitának. Az pedig már szinte túlzott kritika a szerzővel szemben, hogy összehasonlító kutatásokat alig végzett, s az általa használt nyugati munkák sem feltétlenül a legjobb egykorú feldolgozások.

Az elmúlt évtizedekben született néhány tanulmány ugyan részben korrigálta Reiszig tévedéseit, de alapvető hibáit átörökítette. A horvát Lelja Dobronić 1984-ben két összefoglaló munkát is publikált a lovagrendekről,³ amelyekben a johannitákról is értekezett. Bár helyenként ő maga is helyreigazított korábbi tévedéseket, mi több, új forrásokat is bevont, a probléma mégsem oldódott meg. Egyrészt Dobronić szinte kizárólag a magyar–szlavón rendtartomány „szlavón” részével foglalkozott, másrészt a forrásokat rendkívül szelektíven használta. Sőt

¹ Reiszig Ede: A jeruzsálemi Szent János lovagrend Magyarországon. I–II. Bp. 1925–1928. (a továbbiakban: Reiszig)

² Boroviczény Károly-György: *Cruciferi Sancti Regis Stephani. Tanulmány a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. Orvostörténeti Közlemények. 1991–92. 7–48.*

³ Lelja Dobronić: *Posjedi i Sjedišta Templara, Ivanovaca i Sepulkralaca u Horvatskoj. Zagreb 1984.; U6.: Viteški redovi. Templari i Ivanovci u Hrvatskoj. Zagreb 1984.*

helyenként olyan fokú ignoranciát tanúsított a Magyarországon őrzött és/vagy publikált forrásokkal szemben, hogy a kérdés megoldásában bizonyos pontokon inkább visszalépést jelent az általa képviselt álláspont. Tovább nehezíti a kutatást, hogy gyakran ellenőrizhetetlen módon kapcsolt össze régészeti leleteket írott forrásokkal, amelyekre mind a horvát, mind a nyugat-európai történetírás már felhívta a figyelmet.

Az első magyar vonatkozású esemény, amikor Petronilla 1135-ben házat vásárolt Jeruzsálemben ispotály céljára, s a vásárlás tanúi között a magyarok mellett ott találjuk a johannita előjárót is.⁴ A Rend, illetve az első rendtagok magyarországi megjelenése mindazonáltal „csak” a 12. század közepére tehető, s ez teljesen egybeesik az ausztriai és csehországi letelepedésükkel (1145–1147).⁵ Első házuk alapjait *in medium regni*, Székesfehérváron rakták le – s nem Esztergomban, mint azt a kutatás sokáig hitte –, s egy 1193-as oklevél szerint egyik fő támogatójuk, Martyrius esztergomi érsek idején (1151–57) a ház falai már félig álltak. Szemben az eddigi hazai véleményekkel úgy vélem, a Rend magyarországi megtelepedésében Eufroszina királyné szerepe legalább olyan jelentőséggel bír, mint II. Gézáé. Ez pedig nemcsak a királyné későbbi sorsából sejthető, hanem abból is, hogy Martyrius (1157), majd Géza halála (1162) után a fehérvári rendház befejezését ő segítette, s hatalmas adománnyal látta el azt. Sőt, akár lányának, Erzsébet hercegnőnek a Rend számára kiállított 1186-os csehországi adományleveléből is vonhatunk le hasonló következtetéseket: „*sequens vestigia Eufrosine matris mee, que domum hospitalis semper dilexit et promovit, in qua et habitum postmodum religionis suscepit, eandem domum amare et amplificare pro modulo meo cepi...*”.⁶ S ez talán nem pusztán toposz, hiszen Erzsébet akár férjére, Fridrich cseh hercegre is hivatkoz-

⁴ ÁÚO I. 52–53.; Az ispotály feltételezett helyéről l. Joshua Prawer: *Crusader Institutions*. Oxford 1998.² 98.

⁵ Anthony Luttrell: *The Hospitaller Province of Alamania to 1428*. In: *Ordines Militares – Colloquia Torunensia Historica VIII – Ritterorden und Region: politische, soziale und wirtschaftliche Verbindungen im Mittelalter*. Ed. Z. Novak. Toruń 1995. (a továbbiakban: Luttrell 1995.) 23.

⁶ Fejér II. 230.; Eds.: Antonius Boczek et alii. *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae. I–XV. Olomucii–Brunae 1836–1903*. (a továbbiakban: CD Mor.) I. 316.; *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de S. Jean de Jérusalem (1100–1310)*. I–IV. Ed. Joseph Delaville Le Roulx. Paris 1894–1906. (a továbbiakban: *Cartulaire*) 770. sz.

hatott volna, aki 1183-ban⁷ és 1185-ben⁸ is adományokkal látta el a cseh johannitákat, éppen Erzsébetre hivatkozva: ...*dedi ergo ei ecclesiam cum consensu et petitione uxoris mee*. Sőt az utóbbi, 1185-ös adománynál Erzsébet tanúként is szerepel.

Az Eufroszinára vonatkozó fenti állítást támogatja az a tény is, hogy a nemzetközi szakirodalomban mindinkább elfogadottá válik az az elképzelés, miszerint a johanniták zárandokokat istápoló testvérületként kezdték tevékenységüket, majd beteg- és szegényápoló renddé alakultak 1113 után. Par excellence militáns szerepben azonban csak az 1160-as évektől találjuk őket,⁹ így nehezen tartható az eddigi – részben általam is vallott – elképzelés, hogy 1147-ben, a II. kereszties hadjárat átvonuló hadaiból maradt volna itt néhány lovag. Az 1160-as évekről azonban csak annyit tudunk, hogy a Rend feltehetően ekkor kapta az első magánadományt (1166),¹⁰ bár az oklevélből hiányzik az ekkor már Nyugaton gyorsan terjedő fordulat: *pro defensione sancte terre*.¹¹

Időben tovább lépve Alexios, azaz a későbbi III. Béla 1170 első felében történt szentföldi birtokvásárlása – amelynek jövedelmét a szegények javára ajánlotta – fontos mérföldkő lehetett a Rend és Magyarország kapcsolatában.¹² Jóval kisebb jelentőségű, de szintén magyar vonatkozású az az Akkóban keltezett oklevél, amelyben Bernát, az Olajfák hegyének apátja elcserélte a johannitákkal Cafran nevű *casale*-jét, s a csere fejében a johanniták Jeruzsálemben élő szolgálonépei *censust* fizettek, közöttük *Robertus Ungarius*, aki Szent Iván ünnepén 11 bizánci aranyat tartozott fizetni házaiban.¹³ De mindez csak az első igazán „mozgalmas” időszaknak, a 12. század végének előzménye volt.

⁷ CD Mor. I. 307.; Cartulaire 650. sz.

⁸ CD Mor. I. 313.; Cartulaire 718. sz.

⁹ L. Alan Forey: The Militarisation of the Hospital of St. John. *Studia Monastica* 26. 1984. 87–88.

¹⁰ Fejér II. 174–175.; Cartulaire 368. sz.; HO VII. 1–2.

¹¹ Michael Gervers: Pro defensione sancte terre: the Development and Exploitation of the Hospitallers' Landed Estate in Essex. In: *The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick*. Ed. Malcolm Barber. Aldershot 1994. (a továbbiakban: Gervers 1994.) 3–20.

¹² Fejér V/1. 284–288.; Cartulaire 309. sz.; Vö. Makk Ferenc: *The Árpáds and the Comneni. Political Relations between Hungary and Byzantium in the 12th Century*. Budapest 1989. 106., 170–171.

¹³ Cartulaire 422. sz.

A Szentföldhöz és Nyugat-Európához képest csak alig megkésve, az 1180-as években kezdett kialakulni a területi alapú rendi hierarchia, amely a későbbi perjelségek alapjává vált. Hogy mennyire nem kristályosodott ki a rendi hierarchia középső foka, amely az egyes rendházakat volt hivatott összefogni, azt jól illusztrálja az az 1186-os oklevél, amely a következőképpen címzi a magyar és cseh ügyekben illetékes rendi előjárót: „*Martinus quondam prepositus Pragensis nunc vero frater hospitalis Jerusalem et preceptor Ungarie, Boemie et omnium aliarum terrarum ab oriente et meridie et septentrione adiacentium.*”¹⁴ Vagyis Márton, az egykori prágai prépost illetékessége mindazokra a területekre is kiterjedt, amelyek még nem integrálódtak más (pl. német, itáliai) perjelségekbe. Anthony Luttrell angol történész véleménye szerint Mártont 1183 körül a Szentföldről küldték erre a területre, bár azt nem árulta el, milyen forrásból szerezte értesülését.¹⁵ Szerencsénkre Márton nem tűnik el szemünk elől még egy ideig: 1188-ban jelen volt a Rend Margat-i generális káptalanján,¹⁶ 1189-ben pedig *preceptor hospitalisként* helyezte pecsétjét II. Ottó (Konrád Ota) cseh herceg oklevelére, de nem tudjuk, hogy pontosan milyen minőségben, hiszen a pecsételhelyezők sorában Bernát követi *prior Boemie* címével.¹⁷ Karl Borchart véleménye szerint ez a Bernát talán azonos az 1170 első felében Béla által tett adomány ügyében eljáró *fraterral*.¹⁸

A tisztségek kérdése viszont annál is inkább fontos, mert a brnoi Jan Libor által két évvel ezelőtt újra felfedezett 1193-as levélben,¹⁹ amely egy bambergi kódexbe másolva maradt fenn, a johannita nagymester Mártont csak *prior in Ungaria*-nak címzi, s a levélben többek között arról értesíti a magyar perjelt, hogy *...mortuus est persecutor noster Saladinus*. Minthogy Párizsban is őriznek egy, a fentivel szinte szó

¹⁴ CD Mor. I. 317.; Cartulaire 802. sz.

¹⁵ Luttrell 1995. 23.

¹⁶ Libor Jan: „...*Mortuus est persecutor noster Saladinus*” (K zpsobu komunikace mezi českými zememi a palestimou ve 12. a 13. Století.) *Studia Minora Facultatis Philosophicae Universitatis Brunnenensis* 44. 1997. (a továbbiakban: Libor 1997.) 23.

¹⁷ CD Mor. I. 328.; Cartulaire 865. sz.

¹⁸ Karl Borchart: *Military Orders in East Central Europe: The First Hundred Years*. In: *Autor de la Première Croisade. Actes de Colloque de la Society for the Study of the Crusades and the Latin East*. Ed. Michel Balard. *Byzantina Sorbonensia* Vol. 14. Paris 1996. 250.

¹⁹ Libor 1997. 32.; Korábbi szövegkiadása: Walter Wattenbach: *Urkunden und andere Auzeihnungen*. *Neues Archiv* 11. 1886. 402.; Marjai Imre: *A kereszt és a kard lovagjai. A máltai lovagrend*. Bp. 1990. 102.

szerint egyező levelet, amelyet Wilhelm de Villiers-nek, a *magister ultramarinus*nak címzett a Rend nagymestere, így feltehető, hogy egy körlevél egy-egy példánya maradt fenn.²⁰ A címek és tisztségek kérdéséhez annyit mindenképpen hozzá kell tenni, hogy ma már a Rend történetét évtizedek óta kutató szakemberek is beismerik, hogy a korai időszakban nagyon nehéz tisztázni, hogy a forrásokban szereplő tisztségek (*preceptor, magnus/maior preceptor, magister, summus magister*, etc.) pontosan milyen hatáskört takarnak.²¹ A közép-európai provinciákban ez az időszak egészen a 13. század közepéig tartott, amikor a magyar előjáró *maior preceptor in partibus cismarinis* címet viselt, amely titulus bizonyosan nem a *magister ultra-*, vagy *transmarinus* komplementer párja volt.

A fogalomhasználat sajátos „pikantériája”, hogy mire következetessé válnak a fenti kifejezések, addigra egy újabb probléma nehezíti a kutatók helyzetét. Míg a szentföldi és nyugat-európai források *frater hospitalis* kifejezéssel illetik a Rend tagjait, addig a magyar, sőt a közép-európai forrásokban rendszeresen feltűnik a *crucifer* kifejezés, holott szó sincs keresztes lovagokról. Olyannyira nem, hogy több pápai rendelkezés is tiltotta, hogy a lovagrendek tagjai keresztes esküt tegyenek,²² s ez akkor is tényként kezelendő, ha tudjuk, hogy a szentföldi harcok egy részében keresztes irányítás alatt harcoltak.

Visszatérve az 1180-as évek történéseihez, Fridrich cseh herceg, illetve magyar felesége, Erzsébet szinte évenkénti adományai mellett egy másik magyar vonatkozású eseménysor is felfejthető III. Kelemen pápa 1188-as bullájából.²³ Eszerint egy cseh nemes lovag (*nobilis vir ... miles de Boemia*), az oklevélben P-vel jelölve, minden birtokát a csehországi johannitákra hagyta a Rendbe való belépésekor. Példáját követve felesége, anyja, nagynénje, illetve egy leányunokája is a Rend nővérei lettek. Ám a nemesember a szentföldi harcokban, talán éppen Jeruzsálem

²⁰ Cartulaire 945. sz.

²¹ Luttrell 1995. 21–22. Vö. Anthony Luttrell: The Military Orders. Some definitions. In: Militia Sancti Sepulcri. Idea e Istituzioni. Eds. Kaspar Elm and Cosimo Damiano Fonseca. Citta del Vaticano 1998. 78–88.

²² Anthony Luttrell: The Hospitallers in Hungary before 1417: Problems and Sources. In: Expanding the Frontiers of Medieval Latin Christianity: The Military Orders and the Crusades. Eds. József Laszlovszky and Zsolt Hunyadi. Bp. 2000. (előkészületben) (a továbbiakban: Laszlovszky-Hunyadi 2000.)

²³ Cartulaire 861. sz.

ostrománál, elesett. Halála után a néhai nemes anyja saját kolostorában rendtársait fellázítva eltávolította a cseh perjel által kirendelt előljárót, s egy laikus vezetőt, valamint szolgálókat hívott a rendházba. Nem sokkal később azt állítva, hogy engedélyt kapott egy szentföldi zárandoklatra, hogy az Urat még közelebről szolgálhassa, elhagyta a kolostort. Ám útja csak Magyarországig tartott, ahol Milligosta nevű fiával, vagy talán éppen annak felbujtására visszakövetelte az elhunyt fia által a Rendnek, sőt még a Szentsír testvéreinek juttatott adományokat is.

A magyar johanniták ennél jóval békésebb és gyümölcsözőbb körülmények között éltek meg a 12. század utolsó évtizedét. Ennek egyik legfontosabb mozzanata III. Béla 1193-as adománylevele, amelyben Eufroszina birtokadományait megerősítve hosszú évtizedekre meghatározta a Rend hazai fejlődését.²⁴ Ezen oklevél soraiból tudjuk meg többek között, hogy „*Martyrius [...] primos in prefata ecclesia lapides posuit et eam fere ad medietatem usque perduxit, sed morte preventus, consummare non potuit*”. Az oklevélből nem derül ki, hogy Eufroszina pontosan mikor tette ezeket az adományokat, az azonban bizonyos, hogy jó néhány adományul kapott birtok vált alapjává a később önállóvá váló rendházaknak, amelyek ily módon feltételezően Fehérvár filiái voltak: Aracs, Gyánt, Újudvar, Csurgó, Varasd.

Bár Reiszig, s mások véleménye szerint a 12. században a fehérvárin kívül még más házakkal is kell számolnunk, ám a stefanitákat kivonva az egyenletből, még három feltételezett johannita házról szólnunk kell. Az első a Zala megyébe lokalizált első ismert, s meglehetősen korainak számító 1166-os magánadomány Dobica fia Vidtől: három prédiom, illetve egy Szent Péter tiszteletére felszentelt monostor.²⁵ Bár nem lehetetlen, hogy Fehérvár után itt is megvetették lábukat a johanniták, de sajnos egyetlen más adat sem szól arról, mi lett az adomány sorsa. Minthogy más Szent Péter titulusú johannita házat nem ismerünk, így az is elképzelhető, hogy az adományt még a 12. század folyamán pénzzé tette a Rend, s elküldte a Szentföld védelmére. A második az 1181-ben III. Béla oklevelében feltűnő, Gilebertus ispotályos mester személye kapcsán kikövetkeztetett pécsi johannita rendház.²⁶ Véleményem szerint semmi sem bizonyítja, hogy az ispotály a johannitákhoz tartozott volna; későbbi források sem utalnak johannita mivol-

²⁴ Fejér II. 288.; MES I. 142–147.; Jakubovich Emil–Pais Dezső: Ó-magyar olvasókönyv. Pécs 1929. 53–61.; Reg. Arp. 155. sz.; Cartulaire 936. sz.

²⁵ HO VII. 1–2.

²⁶ Forster Gyula: III. Béla magyar király emlékezete. Bp. 1900. 345.

tára. Feltehetően püspöki ispotályról van szó, amelyet Martyrius is alapított Egerben Szent Jakab tiszteletére még egri püspökként néhány évtizeddel korábban. Ezt erősíti a következő adat 1217-ből, amikor a pécsi káptalan oklevelében a pécsi ispotályos mester a püspökkel és a káptalan tagjaival együtt volt tanúja egy jogügyletnek, s ez arra utal, hogy az ispotály a káptalan felügyelete alatt állott.²⁷ A harmadik problematikus ház a Vránától északkeletre fekvő Boisce (Bojišće), amelyet III. Orbán pápa 1186-os oklevele említ,²⁸ midőn azt egy bizonyos *Matheo rectori et fratribus cruciferariis hospitalis Sancti Petri Boiscenak* címzi. A johannitákhoz való tartozását több tényező is kétségessé teszi: egyrészt a forrásban szereplő Szent Péter titulusú ház 1217-ben nagy valószínűséggel a templomosokhoz tartozott,²⁹ másrészt az előljáró *rector* címe teljesen elüti a korábban említett, mégoly kusza titulátúra minden előfordulásától.³⁰ Bár 1377–78-ban, az akkor már johannita vránai perjelség része volt Bojišće, talán nem véletlenül adta 1247-ben IV. Béla a Rendnek Scardona városát éppen azzal a megjegyzéssel, hogy tengeri közlekedésüket kívánja elősegíteni.³¹ Feltehetően ez a „stratégiai” hátrány különösen is szembetűnő a 13. század közepén a templomosokkal való összevetésben.

Időben visszatérve a 12–13. század fordulójára, kénytelenek vagyunk szembenézni a ténnyel, hogy a források terén talán még rosszabb a helyzet, mint a megelőző néhány évtizedben. Mérhető fordulat II. András uralkodásával kezdődik, de a források számának növekedésében III. Ince pápa, illetve kancelláriájának szerepe sem elhanyagolható. Ezek segítségével valamelyest több fény vetül a Rend birtokainak, házainak szaporodására, különösen a tizedek fölött újra és újra kiújuló viták, perek tükrében. Bár a Rend legfontosabb kiváltságait négy alapvető jelentőségű pápai bulla tartalmazta (1113–1154),³² mégis a Rendnek lépésről lépésre kellett

²⁷ ÁÚO XI. 153–154.; Koszta László. A pécsi székeskáptalan hiteleshelyi tevékenysége (1214–1353). Pécs 1998. 16., 183.

²⁸ ÁÚO VI. 149.

²⁹ ÁÚO VI. 390–391.

³⁰ A pápai oklevelezési gyakorlatban ekkorra már megszilárdult a johannita előljárók címzése, s a kúria következetesen *preceptor*nak nevezte a házak főnökeit.

³¹ Fejér IV/1. 447–454.; Cartulaire 2445. sz.; Augustinus Theiner: *Vetera Monumenta Historica Hungarum Sacram Illustrantia 1216–1352. I–II.* Romae 1859–1860. (a továbbiakban: Theiner) I. 208.

³² Rendre a következők: *Pie postulatio voluntatis...*, *Ad hoc nos, disponentur...*, *Christiane fidei religio...*, *Quam amabilis Deo...* kezdetű bullák. Ez utóbbi nagyon hasonló a templomosoknak adott, s utóbb híressé vált *Omne datum optimum...* kezdetű pápai bullára. Vö. Jonathan Riley-Smith: *The*

elismertetnie és elfogadtatnia ezeket a kiváltságokat a hazai klérussal. Ennek során szerezhettünk tudomást a váci egyházmegyében fekvő birtokokról 1207-ben,³³ melyek között talán ott volt a 13. század első harmadában már rendházként működő Szirák és Tolmács is. Mi több, III. Ince pápai bullája a feddés mellett utal a Rend két legjellemzőbb ingatlanszerzési módjára is: adomány és vásárlás.

1209-ben a győri püspökség területén lévő birtokok tizedfizetési kiváltságának védelme kapcsán nem tudhatjuk, hogy Gyórhöz, Sopronhoz közeli vagy egészen máshol fekvő birtokokról volt-e szó.³⁴ Sajnos e pillanatban az is talány, hogy a pécsi püspök kérésére a pápa által megrótt ispotályosok pusztán birtokokkal vagy házzal is rendelkeztek a pécsi egyházmegyében 1213-ban.³⁵ Az 1216-ban önálló házként szereplő Kesztelec,³⁶ valamint az 1226-ban hasonló státuszú Aracska³⁷ minden bizonnyal a tolnai főesperesség területén feküdt.

A legnagyobb horderejű mégis a somogyi tizedek ügye volt, hiszen hosszú évtizedeken keresztül húzódtott, nem kevés munkát adva a Szentszéknak, pontosabban az általa delegált bírácoknak.³⁸ Az ügy a fehérvári házhoz tartozó birtokok tizedjogának kérdésével indult, bár *exemptio*juk bizonyítékaként a ház 1192-ben bekerült a *Liber Censuum*ba,³⁹ de ez nem akadályozta a bencéseket, hogy a – szerintük – jogtalan tizedszedés ellen tiltakozzanak. Mi több később – az addigra önállósodott – csurgói (1217/1226) és újudvari (1236) rendház birtokai is perbe vonattak,⁴⁰ s végérvényesen csak a század második felében maradt abba a vita Pannonhalmával, Szekszárddal, s más konventekkel. Fontos ugyanakkor megemlíteni, hogy a pereknek a johanniták számára hatalmas tétje volt. Nem kétséges, hogy minden érintett

Knights of St. John in Jerusalem and Cyprus c. 1050–1310. London. 1967. 45., 375–377. L. még Rudolf Hiestand: Papsturkunden für Templer und Johanniter. Vorarbeiten zum Oriens Pontificus II. Göttingen 1984. 67–135., 194–197.

³³ Fejér III/1. 44.

³⁴ Uo. 99–100.

³⁵ Uo. 141–142.

³⁶ Uo. 179.; Cartulaire 1463. sz.

³⁷ PRT I. 672–673.; Veszprémi püspökség római oklevéltára. Monumenta romana episcopatus Wesprimiensis 1103–1526. I–III. Szerk.: Fraknói Vilmos. Bp. 1896–1907. (a továbbiakban: Mon. Wesp.) I. 70., MES I. 260., 278.; ÁÚO I. 222–223.

³⁸ Cartulaire 1438., 1472., 1586., és 1816. sz.; PRT I. 164., 638., 672–673.; ÁÚO I. 146., 222–223., VI. 377–379.; Mon. Wesp. I. 36–37., 40., 65–66., 70.; Fejér III/1. 228–230., III/2. 38–41.; Theiner I. 8–9., 57–58.; MES I. 260.

³⁹ Fejér II. 282.; MES I. 142.

⁴⁰ PRT II. 93.; Mon. Wesp. I. 140.; ÁÚO III. 7.

fél számára fontos volt/lehetett ez a rendszeres jövedelemforrás, különösen az volt Szent János lovagjainak, akik a Rend szabályzata értelmében mindenkor éves bevételük egyharmadát elküldték a szentföldi harcok támogatására; ez volt az ún. *responsio*.⁴¹ Feltehetően emiatt kényszerültek birtokaikat időnként pénzzé tenni akár eladás, akár cenzusba adás útján. Ha pedig a *preceptorok* és *szolgálónépek* maguk vették használatba az adományul kapott fekvőbirtokokat, akkor is az lehetett a cél, hogy minél nagyobb jövedelmet húzzanak az adott földből. Ám ennek útjában állt a szórt birtokrendszer, hiszen az adományozó, a lelki üdvéért adományt tevő – nálunk gyakran özvegy – nem adhatott birtokot Somogyban vagy Tolnában, ha Zemplénben volt földje. A Rend tagjai ugyanakkor nem élhették fel a megtermelt javakat, így ha megtehették, pl. királyi adományok esetében, valamelyest befolyásolhatták az adakozót, hol is adjon földet a Rendnek. Mindazonáltal még nincs egyértelmű bizonyíték arra, hogy a más országokban, pl. Angliában ismert módszert idehaza is alkalmazták, jelesül, hogy „ügynököket” kértek föl, akik adásvétel, illetve előnyös cserék révén egy tömbbe „terelték” a Rend birtokait, vagy különösen jól jövedelmező bérbeadásokat szerveztek meg.⁴² Ezt azért is fontosnak tartom hangsúlyozni, mert véleményem szerint nem tartható Reiszig, s tőle kiindulva néhány kutató álláspontja, miszerint a Rend mindenkor hazai „anyagi” helyzete abból mérhető le, hogy hány birtokot „kényszerültek” eladni, vagy éppen bérbe adni.⁴³ A valóság nem ennyire egyszerű.

Mint ahogyan nem ennyire transzparens a Rend története a 13. század első harmadában, hiszen nem tettem említést a Rendi előjárókról,⁴⁴ az immár magyar–szlavón rendtartomány kialakulásáról, valamint a Rend II. András keresztes hadjáratában vállalt szerepéről sem. Természetesen a válogatás valamelyest önkényes volt, vagyis nem fontossági sorrendet kívántam érzékeltetni a felvillantott epizódokkal.

⁴¹ A későbbiekben, pl. a 14. századtól nagyon sok perjelség esetében a *responsio* már nem a mindenkor éves bevétel harmada, hanem egy előre kialakított, meghatározott összeg volt.

⁴² Gervers 1994. 11–13.

⁴³ Pl. Reiszig passim.

⁴⁴ Vázlatosan I. Hunyadi Zsolt: *Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary: Houses, Personnel, Particular Activity up to 1400*. In: Laszlovszky-Hunyadi 2000.; valamint uő.: *Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary up to end of the Árpád Age (c.1150–1301)*. In: *Capitulum II. Studies on Medieval Church History in Hungary*. Eds. Koszta László and Hunyadi Zsolt. Szeged 2000. (előkészületben)